

ЕВОЛЮЦІЙНО-КОГНІТИВНА КОНЦЕПЦІЯ МОРАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Уразбакієв Р. М.

Теоретичні підходи до морального виховання у зарубіжній педагогіці характеризуються значним різноманіттям і різноплановістю. Однією з найбільш обґрунтованих є еволюційно-когнітивна концепція морального розвитку особистості, запропонована американським психологом і педагогом Л.Кольбергом [1; 4; 5]. На наш погляд, вона має важливе науково-прикладне значення, оскільки відкриває широкі перспективи для вдосконалення морального виховання студентської молоді, розвитку її моральної свідомості. У зв'язку з цим, вважаємо за необхідне детальніше проаналізувати її сутність та можливості застосування у вітчизняній педагогічній практиці.

У 50-ті роки більшість американських психологів і антропологів вважали, що різним культурам властиві різні моральні норми і цінності (культурний релятивізм). На противагу цьому Л.Кольберг намагався визначити універсальні, незалежні від етнічної й національної приналежності моральні цінності й етапи етичного розвитку людини. З цією метою він досліджував групу хлопчиків віком від 10 до 16 років за допомогою стандартизованого інтерв'ю, оснований на обговоренні дев'яти пілотичних моральних проблем (дилем), взятих із філософії і художньої літератури. У цих дилемах описувалися ситуації, в яких правила моралі вступають у протиріччя з індивідуальними потребами й благополуччям діючих осіб.

Найбільш відомою стала дилема Хайнца: «В одній європейській країні вмирає від особливої форми раку жінка. Однак є ліки, що, на думку лікарів, могли б її врятувати. Ці ліки нещодавно винайшов фармацевт, який проживає у тому самому місті. На їх виготовлення фармацевт витратив 200 доларів, проте тільки за одну дозу цих ліків він вимагає у 10 разів більше грошей, тобто 2000 доларів. Чоловік хворої жінки, Хайнец, зробив усе можливе, щоб зібрати цю суму, позичаючи гроші в знайомих, але одержати йому вдалося тільки половину. Тоді він повертається до фармацевта і просить його знизити ціну на ліки або дозволити йому віддати решту грошей пізніше. Фармацевт відповідає: «Я винайшов ці ліки і хочу отримати за це належну винагороду». Тієї ж ночі зневірений Хайнец задумує проникнути в аптеку і викрасти ліки. Правий він чи неправий? Чому?»

До викладеної ситуації можна поставитися по-різному, залежно від того, оцінювати її з погляду чоловіка, установок фармацевта або цінності людського життя. Важливіше, проте, не стільки відповісти на загальне запитання, можна чи не можна красти, скільки виправдати вибір,

зроблений у даному випадку героєм розповіді. Чи повинен Хайнц вкрасти ліки, якщо так, то чому? Якщо ні – чому? Л.Кольберга цікавила не стільки відповідь, скільки обґрунтування дітьми морального вибору.

Внаслідок багаторічних досліджень Л.Кольберг дійшов висновку, що моральний розвиток особистості – це тривалий процес, який розпочинається в ранньому дитинстві і протягом життя проходить через декілька стадій. Л.Кольберг виділив три рівні розвитку моральної свідомості (доконвенційний, конвенційний і постконвенційний), кожен з яких складається з двох стадій.

Перший рівень моральної свідомості Л.Кольберг назвав доконвенційним (від англ. convention – угода), тому що діти не усвідомлюють суті моральних норм і правил. Він властивий здебільшого дітям до 9 років.

Стадія 1. Гетерономна мораль (стадія покори і покарання). Гетерономна мораль (від гр. hetero – інший і nomos – закон, тобто підпорядкована зовнішнім законам і правилам) – стадія наївного морального реалізму, слухняності заради слухняності. На цій стадії, розглядаючи питання добра і зла діти вважають, що людині треба дотримуватися певних правил, не завдавати людям і їхньому майну шкоди, щоб уникнути покарання.

Стадія 2. Інструментальний релятивізм (індивідуалізм, особистий інтерес і взаємний обмін). На цій стадії діти визнають необхідність дотримання моральних норм, якщо це сприяє реалізації їх інтересів. Поведінка оцінюється як моральна, якщо її наслідки відповідають інтересам і потребам самої людини: слухняність, виконання правил має приносити користь.

На наступному – конвенційному або традиційному рівні моральності – увага зосереджується на суспільних потребах і цінностях, які домінують над особистими інтересами. Підтримання гарних стосунків з оточуючими, позитивного враження про себе вважається самоцінністю. Цей рівень характерний для віку від 9 до 20-ти років. Він називається конвенційним, оскільки більшість людей у цьому віці приймає правила і норми суспільства як самоцінність.

Стадія 3. Міжособистісна нормативна моральність (схвалення іншими людьми). На цій стадії особистість надає важливого значення позитивній думці про себе оточуючих. Типовою є конформна поведінка у відповідності з стереотипами, яких притримується більшість людей. Моральною вважається поведінка, яка викликає схвалення в оточуючих, справляє на них гарне враження, виправдовує їх сподівання. Розуміння справедливості на цій стадії найбільш чітко відображено у «золотому правилі етики»: «Стався до інших так, як би ти хотів, щоб ставилися до тебе».

Стадія 4. Соціальна система і совість (авторитет, закон і порядок). На цій стадії індивід в моральних міркуваннях посилається на соціальні, юридичні, моральні чи релігійні закони, як найбільш стабільну та зрозумілу основу вирішення моральних дилем. Це стадія дотримання закону і порядку. Реалізація індивідуальних інтересів вважається моральною лише тоді, коли узгоджується з підтриманням соціального порядку. Типова аргументація для цієї стадії: «Ти повинен виконувати закон, навіть, якщо ти не погоджуєшся з ним, бо він прийнятий більшістю людей, ти маєш враховувати те, що є добрим для більшості».

Третій рівень розвитку моральної свідомості називається постконвенційним або рівнем автономної моральності. За схемою Л.Кольберга індивід на цьому рівні діє у відповідності з соціальним договором (стадія 5) чи керуючись універсальними принципами справедливості стадія 6). Цей рівень моральності передбачає високий розвиток формально-логічного мислення, розуміння абстрактних моральних принципів. Він досягається не раніше 20 років і властивий далеко не всім дорослим. Л. Кольберг підкреслював, що між стадіями морального розвитку і віком немає жорсткого зв'язку. В кожній віковій групі можуть бути індивіди з різним рівнем морального розвитку: деякі випереджають ровесників, інші – відстають від них. Результати досліджень, проведених в США, свідчать, що до 24 років більшість американців так і не досягає третього рівня морального розвитку.

Філософською основою теорії морального розвитку Л. Кольберга є розуміння моралі як справедливості, що ґрунтується на взаємній повазі до людської гідності кожної людини. Внаслідок багаторічних досліджень вчений сформулював декілька висновків, які стосуються змісту і механізмів розвитку моральної свідомості особистості.

1. Кожна наступна стадія морального розвитку є якісно новим способом мислення, зорієнтованим на справедливе розв'язання моральних проблем.

2. Стадії утворюють інваріантну послідовність, тобто розвиваються в одному й тому ж порядку. Перестрибування неможливе: щоб досягти певної стадії морального розвитку, необхідно пройти через попередні.

3. Стадія – ієрархічне утворення, бо кожна наступна обов'язково інтегрує судження, характерні для попередньої, включаючи їх у більш диференційовану пізнавальну структуру.

4. Всі люди незалежно від культури, статі, раси і релігії проходять загальний для всіх шлях морального розвитку, хоча не всі досягають найвищої стадії. Вплив факторів культури може лише прискорити чи сповільнити розвиток, але не здатний змінити порядок стадій.

Теорія морального розвитку особистості має не лише науково-теоретичне, але й важливе прикладне значення. На її основі

Л. Кольбергом і його колегами була розроблена еволюційна концепція морального виховання [4]. Аспірант Л.Кольберга М. Блатт висунув гіпотезу: якщо дітям систематично демонструвати моральні судження, які дещо перевищують їх стадію морального розвитку, вони поступово пересвідчуються в їхній справедливості і розумності, завдяки чому перейдуть на вищий рівень моральних міркувань. З'ясувалося, що найбільш ефективний і природний шлях «презентації» дітям моральних суджень вищого рівня полягає в їх залученні до дискусій, групового обговорення моральних дилем. За таких умов діти, які перебувають на різних стадіях морального розвитку, неминуче прислухаються до думок ровесників з вищим рівнем моральних суджень.

Дослідження М.Блатта дали змогу сформулювати три істотні висновки щодо розвитку моральної свідомості особистості:

1. Перехід від однієї стадії морального розвитку до іншої, який природним шляхом відбувається протягом тривалого часу, може відбуватися швидше в умовах цілеспрямованого педагогічного керівництва.

2. Зміни у моральному розвитку вихованців мають стабільний, а не тимчасовий характер, зумовлений простим засвоєнням «правильних відповідей». Про це свідчать дослідження, проведені через рік після експерименту з використанням нових моральних дилем, які не обговорювалися з вихованцями.

3. Важливою умовою розвитку моральної свідомості вихованців є їх ознайомлення з різними поглядами на моральну проблему і постійна демонстрація їм моральних суджень, на одну стадію вищих за їх власну.

Розкриваючи можливості когнітивно-еволюційного підходу у моральному вихованні, Л. Кольберг наголошував, що його мета не повинна зводитися до прискореного просування вихованців по стадіях розвитку моральної свідомості. В різних культурах існують свої часові норми еволюційного розвитку моральної свідомості. Наприклад, у нашій культурі молодший шкільний вік, як правило, характеризується переходом від другого ступеня до третього. Немає жодних підстав форсувати перехід дітей на третій ступінь до досягнення цього віку. Натомість, мета морального виховання повинна полягати в тому, щоб не допустити відставання учнів у моральному розвитку.

Загалом, можна зробити висновок, що формування моральної свідомості не може відбуватися шляхом одного лише засвоєння особистістю моральних норм і формування відповідних навичок поведінки. Особистість має не просто оволодіти певними моральними знаннями, а навчитися самостійно осмислювати моральні цінності, розпізнавати й аналізувати моральні проблеми, приймати відповідальні рішення в ситуаціях морального вибору.

Положення еволюційно-когнітивної концепції морального розвитку особистості багато в чому співзвучні ідеям морального виховання, обґрунтованим видатним українським педагогом В. Сухомлинським [1; 3; 6]. В.Сухомлинський, зокрема, вказував на фундаментальну роль у моральному вихованні дітей їх бажання «бути хорошими», – потреби у повазі з боку оточуючих та в самоповазі. На думку Л. Кольберга, ця потреба лежить в основі поведінки людей, які перебувають на конвенційному рівні моральності.

Наше звернення до когнітивно-еволюційної концепції морального розвитку особистості пояснюється тим, що вона характеризується низкою особливостей, які уможливають її ефективне застосування у формуванні моральної свідомості майбутніх учителів:

- ґрунтується на діалогічній, суб'єкт-суб'єктній стратегії виховної взаємодії, що забезпечує свободу морального самовизначення студентів;
- відповідає віковим особливостям розвитку студентської молоді, якій властивий інтерес до теоретичного аналізу етичних проблем, прагнення пізнати глибинну сутність моральних понять і норм;
- сприяє розвитку професійно важливих якостей майбутніх учителів: рефлексії, емпатії, здатності до осмислення моральних ситуацій з позицій іншої людини, прогностичних здібностей, критичного мислення;
- забезпечує не лише інтеріоризацію моральних норм, а й розвиток соціоморального мислення, здатності розпізнавати, аналізувати та розв'язувати морально-етичні проблеми.

Список використаних джерел

1. Галузяк В. М. А.С.Макаренко і В.О.Сухомлинський: дві парадигми виховання / В. М. Галузяк, М.І. Сметанський // Вісник Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. – 2000. – №7. – С. 35-40.
2. Галузяк В. М. Когнітивно-еволюційна теорія морального розвитку і виховання особистості / В. М. Галузяк, О.В. Алексєєва // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М.Коцюбинського. Серія: «Педагогіка і психологія». Випуск 3. – Вінниця, 2000. – С. 156-163.
3. Галузяк В. М. Концепція морального виховання В. Сухомлинського / В. М. Галузяк // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Випуск 54. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2009. – С. 128-132.
4. Галузяк В. М. Моральне виховання у педагогіці США: теорія і практика / В. М. Галузяк, Л.І. Довгань. – Вінниця: РВВ ВДАУ, 2009. – 231 с.
5. Пауэр Ф.К. Подход Лоуренса Колберга к нравственному воспитанию / Пауэр Ф.К., Хиггинс Э., Колберг Л. // Психол. журнал. – 1992. – №3. – С.175-182.
6. Сметанський М.І. Проблема виховання особистості у колективі в теоретичній спадщині А.Макаренка та В.Сухомлинського / М. І. Сметанський, В. М. Галузяк // Рідна школа. – 2002. – №4. – С. 16-18.
7. Цырлина Т. В. Штрихи к портрету Л. Кольберга / Т.В. Цырлина // Психологический журнал. – 1992. – Т. 13, № 3. – С. 173-175.